

Н. С. КІРЮХОВА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАВ ГРОМАДЯН В ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ В КОЛИШНЬОМУ РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

Наукові праці МАУП. Серія Юридичні науки, 2017, вип. 53(2), с. 61–65

Проаналізовано законодавство колишнього Радянського Союзу щодо діяльності нотаріату у сфері захисту прав громадян.

Нотаріат колишнього Радянського Союзу був основою створення нотаріату в Україні. Проте багато ризиків, що були притаманні нотаріату в колишньому Радянському Союзі, в сучасній системі нотаріату відсутні з об'єктивних та суб'єктивних причин. Ці причини аналізувалися окремими дослідниками, але це здійснювалося фрагментарно, і деякі відмінності в структурі, і в повноваженнях, і в діяльності нотаріату колишнього Радянського Союзу не були враховані.

Розглянемо напрями охорони прав громадян працівниками нотаріальних органів у колишньому Радянському Союзі та в Україні й порівняємо з сучасною діяльністю нотаріату.

Питанням висвітлення діяльності нотаріату в колишньому Радянському Союзі було приділено значну увагу. Розглядалися історичні аспекти створення нотаріату та напрями його діяльності. Нотаріальна діяльність здебільшого аналізувалася і розглядалася в період з 1973 р., коли був прийнятий Закон СРСР “О государственном нотариате”, а на основі його було прийнято Закон України “Про державний нотаріат” [1]. Питанням вивчення діяльності нотаріату у цей період приділяється увага у працях Л. С. Сміяна, Л. Е. Ясинської, В. М. Черниша [2–4], а також дослідників, які аналізували саме той історичний період розвитку України.

Радянський нотаріат з самого початку створювався як альтернатива буржуазному нотаріату [5], тобто нотаріуси були лише державні, а з іншого боку цивільні правовідносини в колишньому Радянському Союзі були дуже незначними, адже вся власність належала державі. На нотаріат було покладено функції завірення безспірних фактів та справ, підтвердження ідентичності та справжності документів і виконання інших нотаріальних дій, які були спрямовані на юридичне закріплення існуючих цивільних прав громадян та попередження можливості їх порушень у майбутньому.

Нотаріат у колишньому Радянському Союзі був насамперед державним органом, основним завданням якого була охорона соціалістичної власності та відповідно загальних прав громадян. Серед основних принципів діяльності радянського нотаріату, які були вперше визначені в законі про державний нотаріат, [1] були такі:

- принцип законності, який передбачав, що всі дії нотаріуса мають здійснюватися тільки на основі законів та інших підзаконних нормативних актів. Водночас нотаріуси вимагали дотримання законності від фізичних та юридичних осіб, які зверталися до нотаріальних контор;
- принцип конфіденціальності був також визначений як основний принцип діяльності нотаріату. Працівники нотаріату не мали права розголошувати відомості, які стали їм відомі в результаті їхньої діяльності. Проте, наприклад, органи державної безпеки могли отримати будь-які відомості, адже нотаріуси були державними службовцями і були зобов'язані надавати такі відомості;
- вперше в діяльності нотаріату був визначений принцип об'єктивної істини (обґрунтованість дій нотаріату та осіб, які зверталися до нотаріату). Зазначений принцип передбачав, що всі нотаріальні дії мали вчинятися тільки на основі обставин, які можна було підтвердити.

Разом з тим нотаріат як правозахисний орган не був повною мірою таким. Переважна більшість дій нотаріусів була пов'язана з дрібними угодами та затвердженням документів.

У колишньому Радянському Союзі практично був відсутній інститут приватної власності, і відповідно громадяни не могли відчужувати земельні ділянки, квартири та ін.

До 80 % житлового фонду в колишньому Радянському Союзі належали державі, і громадянин не міг подарувати чи продати житло з завіренням відповідної угоди в нотаріальній конторі, адже житло йому не належало. Це саме стосувалося й земельних ділянок. Більшість земельних угідь та іншої землі належала колгоспам, а громадяни мали користуватися присадибними ділянками, які надавалися їм від імені колгоспів у тимчасове користування. Відповідно вони не могли такі ділянки приватизувати чи продати або відчужувати в інший спосіб.

Таким чином, більшість угод, які вчиняються зараз і завіряються нотаріусами в колишньому Радянському Союзі, була відсутня.

Слід зазначити, що в Законі УРСР “Про державний нотаріат” 1973 р. не було сформовано визначення нотаріату. В самому тексті закону було прописано, що нотаріат — це система державних нотаріальних контор, яка створювалася органами юстиції. Нотаріуси були тільки державними, адже нотаріат був “соціалістичний” і він не має бути схожим з “буржуазним нотаріатом”.

На посади нотаріусів призначалися особи, які мали вищу юридичну освіту, проте в окремих випадках дозволялося зайняття посад нотаріусів і особами, які не мали юридичної освіти.

Окремо слід зазначити, що ніякої самостійності в діяльності нотаріусів не передбачалося. Нотаріуси повинні були реєструвати угоди та здійснювати тільки ту діяльність, яку їм дозволяли робити органи місцевої влади.

Відповідно до статті 10 згаданого закону нотаріуси мали право [7]:

- засвідчувати угоди (договори, заповіти, доручення та ін.);
- вживати заходи з охорони спадкового майна;
- видавати свідоцтва про право на спадщину;
- видавати свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя;
- накладати заборону на відчуження житлового будинку;
- засвідчувати автентичність копій документів і виписок з них;
- засвідчувати справжність підпису на документах;
- засвідчувати правильність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- засвідчувати факт, що громадянин є живим;
- засвідчувати факт перебування громадянина у певному місці;
- засвідчувати тотожність громадянина з особою, зображеною на фотографії;
- засвідчувати час пред'явлення документів;
- передавати заяви громадян, державних установ, підприємств та організацій, колгоспів та інших кооперативних і громадських організацій іншим громадянам, державним установам, підприємствам та організаціям колгоспам та іншим кооперативним та громадським організаціям;
- приймати у депозит грошові суми та цінні папери;
- здійснювати виконавчі написи;
- здійснювати протести векселів;
- пред'являти чеки до платежу і посвідчувати неоплату чеків.

Разом з тим нотаріальні контори могли вчиняти й інші дії, які були передбачені національними законами. В РРСФР нотаріальні контори повинні були забезпечувати докази [9]. В Україні Законом було передбачено, що нотаріуси повинні реєструвати майно та будівлі, які були придбані внаслідок публічних торгів [2].

Питанням захисту прав громадян та нотаріату колишній Радянський Союз приділяв мало уваги. Головним завданням нотаріату в Україні в той час був захист майнових інтересів держави [8].

З цією метою було встановлено ряд обмежень, які передбачали вчинення нотаріальних дій тільки нотаріальними конторами за місцем знаходження майна. Це стосувалося угод про відчуження та залогу житлового будинку, дачі або квартири, накладення заборони відчуження на нерухоме майно, а також видавання свідоцтва про право на власність.

Угоди про надання земельних ділянок для будівництва житлових будинків на праві приватної власності повинні були також посвідчуватися за місцем відведення земельних ділянок.

Такий принцип в окремих випадках застосовується і зараз, але є винятки.

У законі СРСР [1] також широкі повноваження нотаріального спрямування були надані і виконкомам місцевих рад та іншим органам. Їм було надано право здійснювати наступні нотаріальні дії [7, 16]:

- посвідчувати заповіти;
- посвідчувати угоди і довіреності, крім угод щодо виділення землі;

- застосовувати заходи щодо охорони спадкового майна;
- посвідчувати автентичність копій документів та витягів;
- посвідчувати автентичність підписів на документах;
- передавати заяви громадян та організацій іншим громадянам та організаціям.

Такі повноваження, на думку розробників закону, повинні були піднімати роль органів місцевої влади і не давати можливості здійснення нотаріальних дій нотаріусам.

У Законі України “Про нотаріат”, який є чинним нині, фіксується, що “у сільських населених пунктах уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування вчиняють такі нотаріальні дії: 1) вживають заходів щодо охорони спадкового майна; 2) посвідчують заповіти (крім секретних); 3) видають дублікати посвідчених ними документів; 4) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них; 5) засвідчують справжність підпису на документах; 6) видають свідоцтва про право на спадщину; 7) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя” [10].

Таким чином, на сьогодні можна спостерігати більш широкі повноваження нотаріусів у питаннях проведення нотаріальних дій та захисту прав громадян.

З викладеного можна зробити такі висновки:

- захист прав громадян нотаріусами в колишньому Радянському Союзі здійснювався здебільшого формально. Адже нотаріуси були державними і вони не були зацікавлені в результатах своєї діяльності. Зокрема, в колишньому Радянському Союзі була досить вузькою база нотаріальної діяльності, адже земля та ряд інших об’єктів цивільно-правового обороту знаходилися в державній власності;
- головним завданням нотаріату колишнього Радянського Союзу був захист соціалістичної власності, яка включала в себе всі засоби виробництва, землю, більшість житлового фонду та ін., нотаріат насамперед був спрямований на захист інтересів держави;
- на низький рівень захисту громадян працівниками нотаріату вказує також і те, що на посади нотаріусів можна було приймати осіб без вищої юридичної освіти;
- в Україні на сьогодні активно впроваджується система латинського нотаріату, яка має суттєві відмінності від нотаріату колишнього Радянського Союзу.

Джерела

1. О государственном нотариате: Закон СССР [Электронный ресурс] // Сб. ст. по экономике Игоря Аверина. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonUSSR/data03/tex14638.htm>
2. Про державний нотаріат: Закон Української радянської соціалістичної республіки [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3377-08>

3. *Сміян Л. С., Нікітін Ю. В., Хоменко Л. Г.* Нотаріат в Україні: навч. посіб. К.: КНТ, 2008. 680 с.
4. *Ясинська Л. Е.* Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.01. Львів, 2005. 210 с.
5. *Черниш В. М.* Історико-правовий аспект вітчизняного нотаріату // Мала енциклопедія нотаріату. Юрид. журн. 2010. № 1. С. 49–51.
6. *Юдельсон К. С.* Советский нотариат. М.: Госюриздат, 1969. 120 с.
7. Нотариат в СССР. М.: Юрид. лит., 1985. 160 с.
8. *Чижмарь К. І.* Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : монографія. Ужгород: 2013. 304 с.
9. О государственном нотариате: Закон РСФСР [Электронный ресурс] // Сборник статей по экономике Игоря Аверина. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14488.htm>
10. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383.

Доведено, що захист прав громадян працівниками нотаріату колишнього Радянського Союзу здійснювався здебільшого формально, адже головним завданням нотаріату вважався захист соціалістичної власності, тобто держави. Проведено певні порівняння сучасного законодавства та законодавства колишнього Радянського Союзу.

It was proved that the protection of human rights by notaries in the former Soviet Union carried out mostly formal, because the main task of notaries was considered to protect socialist property of the state. A comparison of modern legislation and the legislation of the former Soviet Union was done.

Доказано, что защита прав граждан работниками нотариата бывшего Советского Союза осуществлялась в большинстве случаев формально, ведь главной задачей нотариата считалась защита социалистической собственности, т. е. государства. Проведены определенные сравнения современного законодательства и законодательства бывшего Советского Союза.

Надійшла 23 травня 2017 р.